

131 Zavjetom valja završiti svitak.¹⁴¹ Jupiteru Kapitolijski¹⁴² i, zaštitniče i čuvaru rimskoga imena, Gradive Marte,¹⁴³ i Vesto,¹⁴⁴ čuvarice vječnoga ognja, i sva božanstva koja su ovu veličinu rimskoga carstva uzdigla do najvišeg vrhunca kruga zemaljskog, vas javnom riječju preklinjem i molim: čuvajte, podržavajte, zakriljajte ovo stanje, ovaj mir, ovoga vladara, te mu, pošto okonča što je moguće duže smrtno boravište, odredite što kasnije nasljednike,¹⁴⁵ ali onakve čija ramena dostaju za onako hrabro održavanje vlasti nad krugom zemaljskim kako smo osjetili da su dostajala njegova, te nakane svih građana, one pobožne poduprite, one bezbožne onemogućite.

Preveo Josip Miklič

¹⁴¹ Usp. Plin. Paneg. 94. Kao uzor za panegirički završetak djela poslužila je Veleju pristupna i zahvalna besjeda konzulā pred senatom i carem.

¹⁴² Jupiter Kapitolijski, najviše rimsko božanstvo, *Iuppiter Optimus Maximus*, čiji je hram, koji se nalazio na Kapitoliju, bio kultno središte carstva.

¹⁴³ Gradiv Mart, Mars Gradivus (od **gravidivus*, "silni"), epitet boga Marta. Usp. Serv. uz Verg. Aen. I 292: *Mars cum saevit Gradivus dicitur; cum tranquillus est Quirinus*. Poslije je po pučkoj etimologiji njegov pridjevak izvođen od *gradior*, "stupam", "koračam".

¹⁴⁴ Vesta, kći Saturna i Reje, božica ognjišta, domaće sloge i sigurnosti u gradovima i državama, ali i božica svetoga ognja koji su njezine svećenice Vestalke neprestano održavale na žrtveniku božičina hrama na podnožju palatinskog brežuljka.

¹⁴⁵ Pod nasljednicima u to se vrijeme moglo pomišljati na Tiberija Gemela, sina Druza Mladeg (19–37. g.), i Kaligulu, sina Germanikova (12–41. g.), koji će Tiberija doista i naslijediti.

Zlatko Šešelj

Martin Lowry: SVIJET ALDUSA MANUTIUSA Poduzetništvo i učenjaštvo u renesansnoj Veneciji Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2004.

Knjiga engleskog povjesničara Martina Lowryja (u prijevodu Marka Gregorića) jedna je od onih knjiga koje – u nestručna čitatelja poput mene – izazivaju oprečne emocije. S jedne strane volim ovakve knjige koje nedvojbeno impresioniraju: dubinom uvida, širinom zahvaćenog područja, tipičnom drskošću znalca koji nam se pomalo ruga prosipajući *margaritas* svog akademskog duha *ante porcos* (u liku prostodušnih čitatelja), vatrometom ovlaš spomenutih imena, mjesta, zbivanja i pojava (za koje autor, tobože, pretpostavlja da ih lako smještamo u kontekst, a zapravo se smijulji našoj nevjestosti) i neupitnom pouzdanosti. Mrzim takve knjige! Jer mi ponovo i ponovo dokazuju da mi je obrazovanje šuplje i da tako malo znadem. Dakako da ova knjiga tu neoprostivu šupljinu moga obrazovanja malo smanjuje, pa makar i u poznim godinama, i da nakon njezina čitanja mnogo više znam. Zato volim ovu knjigu.

U sedam poglavlja (Poslovni ljudi i ljudi od pera, *Clericus vagans*, Barbarigo, Torresani i Manuzio, Zgode i nezgode jednog poduzetnika, Akademski snovi, Autori i redaktori, te Veliko raspačavanje) ova je knjiga neopisivo zanimljiv *itinerarium* u čudesan svijet rane tipografije u nama susjednoj (i prema interpretacijama naših povjesnika vječno nam neprijateljskoj) Veneciji. I premda su stranice ove knjige posvećene jednom od najznačajnijih imena venecijanskog (i svjetskog) tiskarstva, Aldu Manuziju, tiskaru i izdavaču, organizatoru, *spiritusu movensu* štampanja mnogih prvotisaka, napose

grčkih, one se ipak rastvaraju u panoramu života ranorenesansne Venecije, užarenog kotla visoke politike i neizmernih ambicija, pohlepe i škrтости, poduzetništva i prijevare, uspona i propasti, nezasitnosti i bijede. Maritnu je Lowryju naime potrebna slika venecijanskog društva, njegova gospodarska – napose tiskarska i knjižarska – dijagnoza da bi nam priču o Aldu Manuziju ispričao *sine ira et studio*, dakle bez pritiska neporeciva obožavanja koje izazivaju produkti njegove strasti – znamenita Aldina (za svakog tko je ikada listao kataloge najuglednijih antikvara, londonskog Sokola, naprimjer, bilješka uz tiskovinu vrijedna strahopoštovanja i, cijene, dakako), ali i bez neopravdana poricanja svake vrijednosti utemeljena na podvrgavanju Manuzijeva djela suvremenim kriterijima tiskanja i knjižarstva.

Priča je to o mukotrpnom i upornom radu na realizaciji ideala, o prijateljstvu i povezanosti intelektualne elite renesansne književne republike koja je nadilazila ne samo granice talijanskih polisa, već – na gotovo tajanstven način – povezivala sve što je kreativno mislilo od sjevera Evrope do njezina uzavrela (u kulturnom smislu) juga, od Upsale do Napulja, od Budima i Krakova do Londona, o poniznijima na koje mora biti spreman onaj tko svoje ideale mora realizirati u realnosti grabežnog poduzetništva (kakvo je nedvojbeno bilo okruženje mletačkoga gospodarstva krajem 15. i početkom 16. stoljeća), o snovima jednog učenjaka koji u tisku vidi sredstvo humanističkog preobražaja svijeta, o čežnjama za sintezom učenjačkog i poduzetničkog dijela svoje ličnosti, o ushitima

i uzletima, o izuzetnoj aktivnosti i dosezima, ali i o razočaranjima. Aldo Manuzije bio je upravo to. Bio je pravi tip humanističkog svestranca: učenjak, profesor, latinist, grecist, poduzetnik, tiskar, plemićki odgojitelj i mentor, sudionik Polizianova i Picova kruga. Rođen u polovici 15. stoljeća poživio je šezdesetišest godina da bi se kao prvak tiskarskoga umijeća – tog neobičnog, čarobnog i opasnog, izuma – pojavio u svojim posljednjih dvadesetak godina. Izdanja potpisana njegovim imenom i simbolom počela su izlaziti 1494. (a u knjizi su detaljno navedena sva njegova izdanja – njih 124 – što je kolateralna korist svima onima koji se bave inkunabulama i ranim tiskarstvom), da bi u najproduktivnijim godinama izbacivao desetak i više naslova godišnje! A to nisu makar kakvi naslovi. Riječ je dakako o tada izuzetno popularnim rimskim klasicima, te o ponekom izdanju na talijanskom, ali – što mu je pribavilo ime – riječ je ponajviše o prvotiscima grčkih autora za koje je trebalo prvo pribaviti odlične rukopise, potom obaviti redakturu (što je za njega radio niz grecista), rezati matrice grčkih slova, lijevati slova za tiskarske preše, nabavljati papir, nadzirati tiskare i uvez, i k tomu posuđivati novac, svijati leđa pred imućnim financijerima, posvećivati knjige prijateljima i podupirateljima, reklamirati izdanja kroz enormnu prepisku s prijateljima i potencijalnim kupcima, te pisati, istraživati, primati prijatelje u svojoj kući, i, napokon, uzdržavati obitelj. Nije to radio sam, štoviše, bio je samo manji dionik ozbiljnog tiskarsko-knjižarskog poduzeća (koje je većinom vodio Andrea Torresani, njegov šogor), ali je bio najveća zvijezda tog poduzeća koje će dugo nakon njegove smrti svoj uspjeh zahvaljivati njegovu imenu.

No nije ga proslavio samo izdavački program, izraz njegova uvjerenja da je grčka klasična književnost najviši domet ljudskoga duha, već i tehničke inovacije. Počeo je tiskati u malom, *octavo*, formatu (što je tiskanu knjigu udaljilo od potrebe da bude inačica tada još uvijek izuzetno cijenjena umijeća prepisivanja) te se

počeo služiti kurzivnim tiskom kao oznakom svojeg umijeća. Lowry je uvjerljivo dokazao da to nisu bili potezi očajnika koji nastoji smanjiti cijenu gurajući sve više znakova na tiskani list, već vizionarska ideja koja je tiskanoj knjizi i njezinoj upotrebi dala sasvim novi smjer. Snaga tog djelovanja osjetit će se i na hrvatskoj strani Jadrana što ovoj knjizi daje dodatnu dimenziju, no nju ne dugujemo originalu već pogovoru Aleksandra Stipčevića, čovjeka koji je knjizi posvetio čitav svoj život. Njegove opservacije naslovljene *Svijet Alda Manuzija i Hrvati* dobrodošla su dopuna ove knjige.

Kako je pak knjiga naslovljena *Svijet Alda Manuzija* to će čitatelj uz lik tog "princa tiskarstva" naći mnogo podataka o raznim aspektima venecijanskog života u kojem je Manuzio plivao. No tu počinju one nevolje o kojima sam govorio na početku ovoga osvrtu.

Ova je knjiga nastala kao tekst superspecijalističkog istraživanja koje pretpostavlja naš kakav-takav uvid u venecijanske prilike na razmeđu 15. i 16. stoljeća, i to od političkih, pa do gospodarskih. Dakako, u zemljama drugačije znanstvene moći ovakav se tekst može pozivati na čitavu falangu naslova koji se tim područjem bave (o čemu svjedoči više nego impresivna bibliografija na kraju knjige), da ne govorimo još i o specijaliziranim časopisima za ovakve i slične teme. U nas, nažalost, te *čitateljske logistike* naprosto nema! Tako se marni štioč – poput potpisnika ovih redaka – nalazi u nezahvalnoj ulozi da često *ex post* razumije pojedine dijelove teksta (pa im se vraća!), te da često poseže za leksikografskim pomagalima ne bi li se snašao u poplavi likova koje autor uvodi u priču. No ni to ponajviše ne pomaže jer – osim u najpoznatijim slučajevima kakav su Poliziano, Pomponio Leto ili Valla – naši leksikoni o većini spomenutih šute. Stoga je tek iz konteksta moguće shvatiti o kakvim se osobama radi, ali to ostavlja neugodan osjećaj da niste do kraja razumjeli tekst.

Izdavač je mogao – kad je već posegnuo za tako zahtjevnim tekstom – indeks imena pretvoriti u leksikon imena čime bi se ova neprilika umanjila. Uz to i bilješke objavljene na kraju svakog poglavlja a ne ispod teksta znatno otežavaju čitanje, premda je većina njih tek dokaz znanstvene akribije, a ne sastavni dio teksta.

Možda bi ovdje trebalo završiti prikaz i ovoj jedinstvenoj knjizi dati bezuvjetnu preporuku. No ipak moram uputiti ipak dvije važne primjedbe na prijevod ovoga djela.

Prije svega, kao i kod brojnih drugih izdanja koja se bave latinističkom književnošću ni ovo nije izbjeglo konfuziju u prenošenju vlastitih imena danih u njihovoj latinskoj varijanti (a ima – vjerojatno slučajnih – propusta i u rimskoj književnosti: Aulo Gelijs ostao je Aulus Gellius, a Vergilije je postao Virgilije), što započinje već kod naslova. Ako slijedimo ustaljena pravila adaptacije latinskih imena, onda se latinizirano ime Aldus Manutius mora pretvoriti u Aldo Manucije i sukladno hrvatskim pravilima i deklinirati. Druga je mogućnost da se prihvati adaptacija talijanskog oblika imena (tako radi Stipčević), pa ćemo imati posla s Aldom Manuzijom. No dekliniranje oblika Aldus Manutius (i mnogih drugih takvih imena u tekstu!) potpuno je neopravdano: Aldusa Manutiusa, Aldusu Manutiusu itd. U nas, da se ponovo poslužim istom riječju, u tom smislu vlada potpuna zbrka, pa će tu trebati mnogo truda da se stvori i provede kakva-takva norma. Uz ovaj se problem javlja ponovo i problem prevođenja imena latinističkih pisaca, pa će se u tekstu katkad javljati Nikola a katkad Niccolo, Petrus i Petar i sl. U ovoj smo prilici na kliskom terenu nedostatne prakse, ali će i tu trebati potražiti čvrsta i prihvatljiva rješenja.

Druga se primjedba odnosi pak na sam prijevod. Ima u njemu pogrešaka, ali posebno iritira pojavljivanje instrumentala s prijedlogom *s, sa* i potpuno kriva upotreba pridjeva potrebit. Ono prvo ide na dušu

urednika ili lektora. Nakaradna pak upotreba ovog potonjeg rezultat je "čišćenja" hrvatskog jezika pri čemu su "čistači" često bili "uništavači" a "deterdžent" čista glupost. U izdanju jednog Antibarbarusa – *nomen omen* – takvih omaški ne bi smjelo biti.